

Зростання продуктивності праці призвело до виникнення передумов для регулярного обміну й появи майнового розшарування суспільства, тобто, спостерігається розклад первіснообщинного ладу. Також у означений період фіксується перехід від мотичного до ранніх форм орного землеробства. Було приручено тварин, розвинулося гончарство, ткацтво, торгівля і поживляється будівництво міст.

У III тис. до н.е. територія України стала місцем зіткнення трьох великих етнічних масивів: племен, які прийшли з Північно-Західної Європи, євразійських племен Степу та місцевої трипільської культури.

2.2. Трипільська культура

На особливу увагу заслуговує трипільська культура – феномен розвитку людства періоду неоліту. Походження трипільської культури остаточно не з'ясоване. Одні вчені (В. Даниленко, В. Маркевич та ін.) вважають, що вона була наслідком місцевих неолітичних племен буго-дністровської культури, другі (О. Трубочов, Д. Телегін та ін.) – що трипільці були прафракційцями, які прийшли з Нижнього Подунав'я і Балкан, треті дотримуються думки, що ця культура з'явилася в результаті злиття як місцевої, так і привнесеної культур.

Назва культури походить від назви с. Трипілля на Київщині, де наприкінці XIX ст. її пам'ятки було віднайдено В. Хвойкою. Вона була складовою частиною великої трипільсько-кукутенської спільноти, племена якої поступово освоїли територію нинішніх Румунії, Молдови та Правобережної України з населенням, яке становило, щонайменше, 1 млн чоловік. Археологи та антропологі встановили, що носії трипільської культури належали до середземноморського типу, поширеного у Південно-Східній Європі. Це були невисокі, вузьколиці люди з гарно профільованими тонкими рисами обличчя. В Україні виявлено понад тисячу пам'яток трипільської культури. Вони згруповані у трьох районах: найбільше в Середній Наддністрянщині та Надпрутті й Надбужжі, менше – у Наддніпрянщині.

Трипільці займалися, переважно, зерновим мотичним та орним землеробством, використовували перелогову систему землеробства, застосовували ярові та озимі посіви. Основними культурами були пшениця, просо, ячмінь, вика і горох. Врожай збирали дерев'яними серпами з роговими або крем'яними вкладками. Зерно перетирали на муку на кам'яних зернотерках. У межиріччі Дністра і Пруту були також поширені садівництво та виноградарство. Тваринництво мало приселищний характер. Розводили, переважно, велику й дрібну рогату худобу, свиней, коней. Як тяглова сила використовувалися бики. Мисливство, рибальство та збиральництво існували, але не відігравали помітної ролі в господарстві.

Трипільці вперше на території України почали користуватися виробами з міді. На початковому етапі мідні вироби доправлялися з інших регіонів, найімовірніше з Балкан і Карпат, а згодом їх почали виготовляти місцеві майстри. З технічних прийомів трипільці освоїли холодне та гаряче кування і зварювання міді. Проте, основною сировиною для виготовлення знарядь праці та зброї залишалися кремій і дерево.

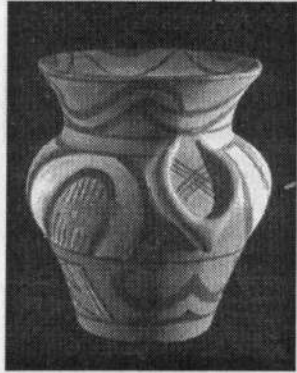

Розвивалося чинбарство, кушнірство, прядіння і ткацтво. Високого рівня досягло керамічне виробництво. Майстри володіли складною технологією виготовлення кераміки, знали гончарний круг. Глиняні вироби випалювалися у спеціальних гончарних печах. Такі печі, а також спеціалізовані поселення гончарів, виявлені археологами у Наддністрянщині. Посуд поділявся на кухонний, більш витончений столовий та культовий. Це і гігантські півтораметрові горщики для зберігання збіжжя та інших продуктів, менші горщики, амфори, миски, вази, кухлі, антропо- та зооморфні фігурки, амулети. В основі орнаменту були спіралі, волоти, геометричні фігури, зображення тварин та людей. Трипільських малярів, а це були, очевидно, окремі майстри-спеціалісти, можна вважати основоположниками

українського народного мистецтва. Багато провідних мотивів трипільського орнаменту, зокрема подвійні спіралі, що нагадують латинську літеру *ω*, спіральний меандр довкола посудин, схематичні зображення рослин і тварин, різноманітні хрести в колі – збереглися в українських народних вишивках, килимах, народній кераміці й особливо в писанках.

Відбулися зміни і в суспільних відносинах – матріархат змінився патріархатом. Основною ланкою трипільського суспільства була невелика сім'я. Сім'ї об'єднувалися в роди, кілька родів становили плем'я, група племен утворювала міжплемінні об'єднання. Суспільство було конфедерацією племінних союзів, а гігантські протоміста – їхніми столицями. Політичний лад був близьким до військової демократії.

У світосприйнятті трипільців також відбуваються зміни. Тричленна побудова орнаментальних композицій на стінках багатьох горщиків, можливо, є відображенням триярусної картини світу. Вони поділяли світ на верхнє небо із запасами води; звичайне небо (середній ярус), по якому зверху свій біг сонце й через яке на землю (третій ярус) падає дощ, окроплюючи рослини. В цей же час домінуючим стає культ родючості, з складною обрядовістю. Богинею всього суцього була Велика Матір. Серед

сотень різноманітних жіночих статуєток особливою є виявлена на Черкащині фігурка жінки-матері, яка нахилила голову над немовлям на руках. Ця «трипільська Мадонна» є найкращим зображенням материнства з європейської праісторії. Трипільці мали домашні вівтарі та окремі храми, в яких відбувалися свята, пов'язані з кльцтами природи. Більшість померлих трипільці ховали за обрядом тілопокладення (інгумації) на невеликих ґрунтових могильниках неподалік поселень. Поховання (скорчені та випростані) супроводжуються великою кількістю кераміки. Менш поширеною була кремація (спалення) тіла і захоронення решток у глиняних урнах. На півдні, у пониззі Дністра пізньотрипільські племена «усатівської» групи споруджували кургани зі складними кам'яними конструкціями.

Провідним прошарком тогочасного суспільства були жреці, які керували релігійним життям, уміли вираховувати календарні терміни, пов'язані з аграрними роботами, знали цілющі властивості трав і лікували людей, зберігали давні традиції та закони; були віщунами і провидцями.

Стосовно проблеми зникнення трипільської культури існує низка гіпотез: порушення екологічного балансу, що було пов'язано з екстенсивним веденням господарства; похолодання клімату; спроба перебудувати землеробську основу господарства на скотарську; внутрішні суперечності та протистояння трипільських обшин західного і східного ареалів; навала скотарських племен з Північного Причорномор'я; епідемія тощо. Ймовірно, трипільські племена розбилися на декілька груп: частина залишилася на місці, інші мігрували і започаткували нові етновивні групи населення Східної Європи та Азії.

У період мідно-кам'яного віку починається переселення племен із Центральної та Північної Європи на схід, які конкурували з трипільцями. Прикметною ознакою культури прийшлих племен був посуд особливої кулястої форми та орнаментатції, а також спосіб захоронення померлих. Про войовничість нордичних племен свідчать принесені ними бойові кам'яні сокири, маловживані мирними землеробськими племенами. Можливо, це було перше військово вторгнення на землі України.

На сході та півдні України з'явилися скотарські племена, які прийшли з Поволжя і Північного Кавказу. Вони мали свій поховальний обряд – померлих хоронили в глибоких ямах у скорченому положенні та засипали вохрою. Червоний колір вохри – колір сонця, вогню та крові – символізував життя, світло, очищення. Над похованням споруджували насип – курган. Звичай споруджувати кургани виник у III тис. до н.е. серед скотарських племен у степах України. Ці племена мали загони вершників, що, можливо, були першою кіннотою в світі.

Великою хвилею етнокультурних змін на території України за доби міді була поява в другій пол. III – першій пол. II тис. до н.е. племен, які були частиною великої європейської спільності, ще не роз'єднаними індоєвропейцями: прагерманцями, прабалтами і праслов'янами. Ці племена одержали в науці загальну назву племен культури шнурової кераміки, або культури бойових сокир. В Україні було кілька племінних груп «шнуровиків»: на Прикарпатті і Поділлі та на Волині і Середній Наддніпрянщині. Це були переважно скотарі, які мандрували з одного місця на інше, споруджуючи тимчасові поселення. Померлих ховали під могильними насипами і ставили поруч посуд, зброю з кременю та каменю.

Епоха бронзи (друга пол. III – початок I тис. до н. е.) характеризується появою першого штучного сплаву (мідь та олово). На території сучасної України виробництво бронзи виникло в XV–IX ст. до н. е.

Суттєві зміни відбулися в соціальній сфері: зростаюча роль чоловіка у землеробстві призвела до заміни матріархату патріархатом; поява додаткового продукту надала можливість його зосередження в окремих осіб, що стимулювало майнову, з часом соціальну диференціацію, виокремлення керівної та військової аристократії; домінуючою стала мала сім'я найближчих родичів.

Період бронзи відзначається значною кількістю археологічних культур (близько 20), репрезентованих на території сучасної України, розділеної на три регіони – Степ, Лісостеп і Полісся.

У другій половині II тис. до н. е. степи на захід від Дніпра до Дунаю населялися нащадками трипільських племен, які поєдналися з індоарійцями та північними фракійцями. Сабатинівські племена були осілими землеробами і скотарями, мали потужні металургійні центри, що виробляли величезну кількість бронзових знарядь і зброї. Прикарпаття, Придністров'я та Поділля заселяли прафракійські племена, які також мали високо розвинуту металургію і вели жваву торгівлю.

На Правобережжі Дніпра, в Наддністрянщині, на Волині та Поділлі мешкали індоєвропейські племена з давніми традиціями землеробської культури, серед яких були предки праслов'ян.

Лінгвістичні та археологічні дослідження доводять, що землі між Сяном на заході і Дніпром на сході, Прип'яттю на півночі та Карпатами на півдні були прабатьківщиною слов'ян. Історію праслов'ян учені поділяють на два періоди: ранній (протослов'яни) та пізній.

Ранній (XVI–XI ст. до н. е.) був періодом консолідації праслов'янських (протослов'янських), в основному індоєвропейських, племен. Йому відповідали тшинецька, комарівська та білогрудівська археологічні культури. Племена, які залишили ці культури, жили на берегах річок та озер у наземних і напівземляних житлах, збудованих переважно з дерева. Ці племена займалися землеробством і скотарством. В орному землеробстві використовували як тяглову силу биків, дерев'яні рала, крем'яні та бронзові серпи, кісткові, рогові та кам'яні мотики і зернотерки. Вирощували пшеницю, ячмінь, просо, виготовляли посуд для збереження зерна, розводили велику рогату худобу, коней, свиней, кіз.

Розвинутими були прядіння і ткацтво, виготовлення кам'яних і крем'яних знарядь праці. Посуд ліпився вручну (без гончарного круга). Кераміка вражає багатством форм і орнаменталією. Широко використовувалася бронзова зброя, менше – знаряддя та прикраси.

Поховальні обряди були різноманітними, адже протослов'яни формувалися із племен шнурової кераміки, прафракійців, нащадків трипільців. Померлих ховали у скорченому чи випростаному положенні або спалювали. Над померлими насипали кургани або ховали їх в ґрунтових могильниках, нічим на поверхні не позначених. Праслов'яни вірили у потойбічний світ і клали в могилу зброю, знаряддя праці, прикраси, посуд з їжею. Трапляються поховання родової знаті.

Поховальні пам'ятки свідчать про наявність у ранніх праслов'ян (протослов'ян) культу померлих, культу предків. У часи пізньої бронзи він насичений багатю обрядністю. Поряд з цим з'являються землеробські культути та вірування: культ вогню, сонця, домашнього вогнища, домашніх тварин та ін. Культ і вірування ранніх праслов'ян наприкінці бронзової доби вже формуються у складну світоглядну систему – слов'янське язичництво.

2.3. Первісні державні утворення на території України

Доба раннього заліза (II–I тис. до н. е.) характеризується появою нового металу – заліза. Застосування залізних знарядь спричинило прогрес у всіх формах виробництва. В Україні сліди найдавнішого виробництва заліза датуються XV–XIV ст. до н. е.

